

מחווון לשאלון בהיסטוריה, לעולים חדשים, מס' 022284, חורף תש"ף

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- * שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות.
- * אם תלמיד השיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * המחווון נועד בעיקר לקבוע את מספר הרכיבים הנדרש בכל סעיף כדי לזכות את התלמיד במלוא הנקודות (כמובן על פי טיב ההסבר).
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות, אך לא הפריד בין מטלות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית לו נקודות.
- * ההנחיות במחווון מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכים ולמעריכות כאחד.

ספרי הלימוד המאושרים:

פרקים ראשון, שני

1. י' משעול, הלאומיות המודרנית וראשית הציונות, היי סקול, 2011 (להלן היי סקול 1).
2. ק' אביאלי-טביביאן, עידן האימה והתקווה, מט"ח, 2001 (להלן טביביאן).
3. י' קוברסקי, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת 1).
4. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי חלק א' – טיול היסטורי בשבילי הלאומיות בישראל ובעולם, לילך, 2008 (להלן לילך 1).
5. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – לאומיות במבחן – הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 1).
6. א' נווה, נ' ורד, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, רכס, 2008 (להלן רכס 1).
7. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, הלאומיות – ראשית הדרך, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר 1).

פרקים שני, רביעי

1. י' משעול, בונים מדינה יהודית ודמוקרטיה במזרח התיכון, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 2).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי ב – בונים מדינה במזרח התיכון, לילך, 2009 (להלן לילך 2).
3. ק' אביאלי-טביביאן, בונים מדינה במזרח התיכון, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 2).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון, רכס, 2009 (להלן רכס 2).
5. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, בונים מדינה במזרח התיכון, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 2).

פרק שלישי

1. י' משעול, נאציזם מלחמה ושואה, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 1 (ב)).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, נאציזם ושואה, לילך, 2010 (להלן לילך 1 (ב)).
3. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – משלום למלחמה ולשואה, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 1 (ב)).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, טוטליטריות ושואה, רכס, 2009 (להלן רכס 1 (ב)).
5. י' גוטמן, טוטליטריות ושואה, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 1 (ב)).

1. התנועות הלאומיות**א. ההשפעה של המהפכה התעשייתית על הצמיחה של התנועות הלאומיות באירופה:**

- הביאה לגידול האוכלוסייה ולהגירה גדולה לערים. הגירה זו לוותה בהתנתקות מן המסגרות המסורתיות וגרמה להרגשת תלישות וניכור בסביבה החדשה. ההמונים מצאו בלאומיות מענה לצורך בשייכות ובסולידריות חדשה, וזו העניקה להם זהות משותפת וביטחון.
- התפשטות ידיעת קרוא וכתוב: אפשרה העברת מידע, שיתוף ההמונים בתנועות הלאומיות והקמת מפלגות, חוגים רעיוניים ותנועות נוער. אלה קידמו את התנועות הלאומיות בקרב ציבור מגוון.
- התפתחות התחבורה, הדפוס ואמצעי התקשורת בתקופת המהפכה התעשייתית אפשרו הפצה מהירה של רעיונות, שגרמו להמונים להצטרף לתנועות הלאומיות.

גורמים נוספים שהשפיעו על צמיחתן:

- רעיונות של תנועת ההשכלה: החילון, האמונה בקדמה, ביכולת האדם לשנות אם יעזר בשכלו, בזכויות טבעיות שוות לכל בני האדם, בעקרון הריבונות. רעיונות אלה ערערו את הסדר הישן (מלכים, אצולה, כנסייה), חיזקו את כוחות השינוי, והכשירו את הקרקע לצמיחת מנהיגות חדשה שהובילה את התנועות הלאומיות.
- רעיונות התנועה הרומנטית: הכמיהה לעבר המפואר של האומה, הגעגועים לטבע, ההערצה לדמויות נאצלות ולגיבורים מיתולוגיים. רעיונות אלה תרמו לעידוד הזהות הלאומית של בני האומה וסייעו להלהיב את ההמונים ולסחוף אותם למאבק על עתיד טוב יותר עבור בני הלאום.
- המהפכה האמריקנית/המהפכה הצרפתית: הפיצו את הרעיונות של תנועת ההשכלה ושימשו השראה לתנועות לאומיות אחרות.
- כיבושי נפוליאון: הפיצו את רעיונות המהפכה הצרפתית ובד בבד עוררו את הרגש הלאומי של העמים הנכבשים משום שראו בו כובש זר.
- תהליך החילון: התערערות סמכותה של הכנסייה הביאה לאובדן זהות מלכדת. הלאומיות סיפקה מענה לצורך בשייכות.

בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 23-26; טביבאן, עמ' 23; כנרת 1, עמ' 20-24, 33-38; לילך 1, עמ' 23-24, 27; מט"ח 1, עמ' 16-18; רכס 1, עמ' 13-15, 23; שזר 1, עמ' 10-12, 14-15, 27.

ב. המאפיינים המשותפים לבני אותו לאום:

- שפה משותפת; עקרונות פוליטיים משותפים; תרבות (מנהגים, מסורות, סמלים, מיתוסים); אמונה בעבר משותף; זיקה לטריטוריה שמתייחסים אליה כאל מולדת; הרצון לחיות יחד במסגרת מדינית-לאומית.

שינויים שיצרה הלאומיות באירופה:

- שינויים במפה המדינית של אירופה: הקמת יוון; איחוד איטליה; איחוד גרמניה; הקמת מדינות חדשות בשטחים שהיו בשליטת האימפריה העותמאנית; התפרקות האימפריה האוסטרית-הונגרית והקמת מדינות חדשות במקומה.
- מסגרות זהות חדשות שבעיניהן נאמנות לאומית עמדה מעל זהות מעמדית, דתית או אזורית.
- מסגרות חברתיות חדשות כמו אגודות לאומיות או תנועות נוער.
- במדינות הלאום החדשות נוצרו מסגרות שסייעו לגיבוש הזהות והנאמנות הלאומית, כמו מערכות חינוך ציבוריות.
- פילוג בין אנשים בני לאומים שונים; דחיית לאומים אחרים בתוך המדינה ומחוצה לה.
- טיפוח תרבויות לאומיות.

בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 9-11, 36, 39-41, 201; כנרת 1, עמ' 12-17, 44; לילך 1, עמ' 10-19, 44, 51, 64; מט"ח 1, עמ' 10, 15, 20-22, 22-35, 38; רכס 1, עמ' 7, 9, 34, 37-38, 42; שזר 1, עמ' 8-10, 22-23, 27, 30, 36.

2. התנועה הציונית

א. גורמים לצמיחה של התנועה הציונית בסוף המאה ה-19:

- הפעילות וההישגים של תנועות לאומיות באירופה. מצד אחד הם עוררו בקרב היהודים את השאיפה להגדרה עצמית, ומצד אחר הם חידדו את תחושת הזרות והאי־שייכות של היהודים.
- השפעת רעיונות ההשכלה והרומנטיקה.
- רבים מן היהודים עברו תהליכי מודרניזציה כמו חילון, שינויים במעמד המשפטי והשתלבות בכלכלה המודרנית במדינות שהם חיו בהן.
- האכזבה מן האמנציפציה בעקבות גילויי האנטישמיות ברוב ארצות אירופה.
- מדינות באירופה הגבירו את התעניינותן במזרח התיכון בכלל ובארץ־ישראל בפרט.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 49-55; טביביאן, עמ' 24-25; כנרת 1, עמ' 77-85; לילך 1, עמ' 116-127; מט"ח 1, עמ' 50-60; רכס 1, עמ' 95-97; שזר 1, עמ' 70-79.

ב. הפתרון שהציע הרצל לבעיית היהודים בספרו "מדינת היהודים":

- הקמת מדינה יהודית ריבונית, בהסכמת המעצמות, בדרך גלויה וחוקית.
- הקמת שתי חברות לביצוע התוכנית: "אגודת היהודים", שתפעל בתחום המדיני, ו"חברת היהודים" שתפעל בתחום הכלכלי.

קשיים של הרצל בניסיון לקדם פתרון זה:

- פעל תחילה לבדו ללא סיוע ותנועה שתתמוך בו.
- היעדר מימון לביצוע הרעיון וליישומו לאורך זמן.
- היעדר עוצמה וגיבוי מדיניים ו/או צבאיים.
- נאלץ להתמודד עם ביקורת מבית ומבחוץ.
- היהודים היו מפוזרים בארצות רבות בעולם, באו מתרבויות שונות, ולכן היה קשה לגייס תמיכה, לגשר ביניהם ולארגן את הפעילות.
- התנועה הציונית הייתה תלויה לחלוטין בהסכמה ובכוננות של מדינות לסייע להגשמת הרעיון הלאומי הציוני.
- כישלון של המגעים הדיפלומטיים שיזם הרצל.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 62, 79-109; כנרת 1, עמ' 91-92, 98-107; לילך 1, עמ' 144-146, 151-161; מט"ח 1, עמ' 70-72, 75-76, 81-90; רכס 1, עמ' 111-113, 119-141; שזר 1, עמ' 86-87, 94-99, 106-107.

3. ארץ-ישראל בשנים 1882-1914**א. מאפיינים של המושבות:**

צורת התיישבות חקלאית; בעלות פרטית על קרקע (בית מגורים משפחתי ומשק חקלאי); משק המבוסס בעיקר על ענף חקלאי אחד (מטעים או פלחה); העסקת פועלים שכירים.

העזרה שנתן הברון רוטשילד למושבות:**יתרונות:**

- הברון תמך כספית במושבות שנקלעו למשבר והציל אותן מהתמוטטות.
- הברון קנה קרקעות ששימשו להרחבת מושבות קיימות ולהקמת מושבות חדשות.
- הברון יצר תשתית כלכלית למושבות — הכניס שיטות כלכליות וארגוניות חדשות למושבות, יצר ענפי חקלאות ותעשייה חדשים במושבות ושלח פקידים ויועצים לסייע למושבות.

חסרונות:

- "שיטת האפטרופסות" הצמיחה מנגנון מנופח של פקידים שניהלו אורח חיים של מותרות.
- הפקידים התייחסו אל המתיישבים בבוז ובהתנשאות, קבעו תקנות שפגעו במתיישבים והטילו עליהם קנסות.
- שיטת הפקידות כירסמה בחזון הלאומי של "היהודי החדש". המתיישבים נהפכו מאיכרים חלוצים עצמאיים לתלויים לחלוטין בהחלטות הברון ופקידיו, לשכירים חסרי יוזמה פרטית או לפקידים; העדפת התרבות הצרפתית וחדירתה אל חיי המתיישבים.

בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 133-134, 157-160; כנרת 1, עמ' 148-153; לילך 1, עמ' 195-196, 203-204; מט"ח 1, עמ' 105-107; רכס 1, עמ' 153-160; שז"ר 1, עמ' 141-142

ב. סיבות להקמת ארגון "השומר":

- להגביר את הביטחון של המתיישבים היהודים במושבות.
- להשתחרר מן התלות בשומרים הערבים במושבות.
- לממש את האידאולוגיה הציונית: הגנה עצמית, שמירה עברית, יצירת אדם חדש השונה מהיהודי בגולה.

פעולותיו:

- קביעת תקנון לארגון, הכשרה ואימון של חברי הארגון למשימות הגנה ושמירה.
  - כיבוש הדרגתי של השמירה במושבות היהודיות.
  - הקמת גדודי עבודה למילוי משימות העבודה וההכשרה.
  - הקמת יישובים (תל עדשים, כפר גלעדי).
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 143-144; כנרת 1, עמ' 161-162; לילך 1, עמ' 206-208; מט"ח 1, עמ' 113-114; רכס 1, עמ' 177-179; שז"ר 1, עמ' 157-158.

פרק שני

תקופה שנייה: בין שתי מלחמות העולם (1920-1939), היישוב היהודי בארץ-ישראל בימי מלחמת העולם השנייה.
הנבחן צריך לענות על אחת מן השאלות 4-6.

4. מלחמת העולם הראשונה – מסמכים ושינויים**א. המטרה של פרסום מסמך "14 הנקודות של וילסון":**

להציע מתכונת לבניית היחסים הבין-לאומיים באירופה, שתמנע מלחמה נוספת.

סעיפים מן המסמך שנועדו לקידום מטרה זו:

- הקמת חבר הלאומים.
- קץ לדיפלומטיה חשאית.
- הבטחת חופש השיט בימים.
- הגבלת החימוש לדרגה הנמוכה ביותר הנדרשת לצורכי הביטחון הפנימי.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 205; טביביאן, עמ' 52-53; לילך 1, עמ' 55-56; מט"ח 1, עמ' 42, 44; רכס 1, עמ' 57; שזר 1, עמ' 52-53.

ב. שינויים שחלו במפה המדינית של אירופה אחרי מלחמת העולם הראשונה:

- פירוק אוסטרו-הונגריה והקמת אוסטריה, הונגריה, צ'כוסלובקיה, יגוסלביה.
- פירוק האימפריה העותמאנית ופירוק האימפריה הרוסית.
- הקמת מדינות עצמאיות: ליטא, לטביה, אסטוניה, פינלנד.
- הקמת פולין עצמאית עם גישה לים.
- החזרת שטחי אלזס ולורן לצרפת.
- בלגיה חזרה להיות מדינה עצמאית.
- מתן עצמאות לעמים באזור הבלקן, והקמת רומניה, סרביה, מונטנגרו.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 17-18; טביביאן, עמ' 53-54; לילך 1, עמ' 56-60; לילך 1 (ב) עמ' 44; מט"ח 1, עמ' 42-44; מט"ח 1 (ב), עמ' 10-11; רכס 1, עמ' 57, 61-65; שזר 1, עמ' 54-57; שזר 1 (ב), עמ' 45.

5. היישוב היהודי בארץ-ישראל בין שתי מלחמות העולם (1919-1939)**א. סיבות לעלייה לארץ-ישראל בתקופה שבין שתי מלחמות העולם:**

בשנות ה-20:

- סיום מלחמת העולם הראשונה אפשר לחדש את העלייה.
- "הצהרת בלפור" ומסירת המנדט על ארץ-ישראל לידי הבריטים.
- פעילות של מוסדות התנועה הציונית לעידוד עלייה לארץ-ישראל, פעילות להכשרה ולעלייה.
- השפעת ההתעוררות הלאומית והקמת מדינות לאומיות חדשות במזרח אירופה ובמרכזה לאחר מלחמת העולם הראשונה.

— רצון לממש את רעיונות הסוציאליזם בארץ-ישראל.

— התגברות האנטישמיות והגזרות הכלכליות, בעיקר במזרח אירופה.

— הגבלות על ההגירה לארצות הברית.

בשנות ה-30:

- מדיניות הנאצים כלפי היהודים בגרמניה.
- "הסכם העברה".
- חרפת המדיניות העוינת כלפי היהודים בארצות מזרח אירופה ובמרכזה.
- סגירת השערים של מרבית הארצות בפני מהגרים יהודים.

המאפיינים של העולים לארץ-ישראל בתקופה זו:

- מגוון ארצות מוצא, שיעור גבוה של עולים מפולין ומגרמניה.
- עולים רבים היו בעלי השכלה גבוהה והיו מעורים בתרבות אירופה.
- עיסוקים: תעשיינים, בנקאים, מקצועות טכניים, פקידות, מסחר זעיר.
- שיעור מסוים של בעלי הון.
- מקצת מן העולים — עלייה אידאולוגית (חלוציות, סוציאליזם).
- מקצת מן העולים הגיעו באמצעות "עליית הנוער".
- בספרי הלימוד: טביביאן, עמ' 140-141, 147-152; לילך 2, עמ' 14-15; מט"ח 2, עמ' 24; רכס 2, עמ' 13, 16, 21; שזר 2, עמ' 14.

ב. הישגים של היישוב היהודי בשנות העשרים והשלושים:

בתחום ההתיישבות החקלאית:

- הרחבת ההתיישבות החקלאית: רכישת קרקעות בעמק יזרעאל ובעמק חפר, התיישבות פרטית והתיישבות שיתופית.
- הקמת צורות התיישבות חדשות: הקבוצה הגדולה (הקיבוץ), מושב עובדים.
- גידול בענף ההדרים במושבות השרון.
- יישוב אזורי ספר (עמק בית שאן, עמק הירדן, הגליל) — "חומה ומגדל".
- הרחבת יישובים כגון "התיישבות האלף".

בתחום ההתיישבות העירונית:

- פיתוח והתרחבות הערים הגדולות — תל אביב, ירושלים, חיפה: גידול דמוגרפי, הקמת שכונות.
- פיתוח ענף הבנייה וענפים הנלווים אליו.
- פיתוח התעשייה והמלאכה (שמן, נשר, תחנת הכוח בתל אביב, מפעלי טקסטיל, בתי דפוס, תעשיית העור).
- פיתוח הבנקאות, המימון והאשראי.
- פיתוח התרבות והאמנות העברית בערים: ייסוד האופרה, התפתחות התאטרון העברי, דפוס, מו"לות, עיתונות מגוונת.
- פיתוח מערכת החינוך, הקמת האוניברסיטה העברית והטכניון.
- בספרי הלימוד: טביביאן, עמ' 341, 147-148, 151, 153; לילך 2, עמ' 16-20, 26, 37-38; מט"ח 2, עמ' 32-36; רכס 2, עמ' 17-18, 24-25, 28; שזר 2, עמ' 15-17.

6. יהודים, ערבים ובריטים בשנות השלושים בארץ-ישראל

א. מהו "המרד הערבי":

- מרד של ערביי ארץ-ישראל בשלטון המנדט הבריטי, שהחל בשביתה כללית והיה מלווה במעשי אלימות וטרור נגד הבריטים ונגד היהודים. המרד נמשך כשלוש שנים (1936-1939) בהנהגת "הוועד הערבי העליון" שבראשו עמד המופתי חאג' אמין אל חוסייני.
- **דרכים שבהן פעל היישוב היהודי בתגובה על "המרד הערבי":**
- התגייסות למשטרה הבריטית.
- הקמת יחידות חדשות: לגליות — הנוטרות (כוח משטרתי יהודי), "פלוגות הלילה"; בלתי לגליות — היחידות הארציות ("הנודדת", הפר"ש, החי"ש).
- חיזוק מגמת הרכש וההצטיידות הצבאית.
- מיסוד פעולות האצ"ל.
- הקמת גדר הצפון.
- היערכות בתחום הכלכלה: הקמת נמל תל אביב, שינויים במבנה החקלאות, בעיקר מעבר למשק מעורב בניסיון להשתחרר מהתלות במשק הערבי, "כופר היישוב", התגייסות לעבודות שונות במקום הערבים השובתים.
- רכישה מוגברת של קרקעות והקמת יישובים חדשים.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 28-32; טביביאן, עמ' 166-168, 177-179; לילך 2, עמ' 32, 34-38; מט"ח 2, עמ' 44-45, 49-53; רכס 2, עמ' 38-41; שזר 2, עמ' 17, 23, 27.

ב. סעיפים של הספר הלבן השלישי (1939):

— בתוך עשר שנים תוקם בארץ-ישראל מדינה פלסטינית (יהודית-ערבית), שתהיה קשורה בחוזה כלכלי-מדיני עם בריטניה.

— הרכב הממשל שיקום ייקבע על פי שיעור האוכלוסייה היהודית ושיעור האוכלוסייה הערבית מכלל האוכלוסייה בארץ באותה תקופה (כלומר מיעוט יהודי).

— בתקופת המעבר ימשיכו הבריטים לשלוט בארץ.

— תותר עליית יהודים בהיקף מצומצם בתקופת מעבר של חמש שנים.

— כל עלייה נוספת של יהודים — רק באישור הנציגים הערבים.

— בתקופת המעבר ייאסר על יהודים לרכוש קרקעות באזורים מסוימים ותוגבל הרכישה באזורים אחרים.

כיצד השינוי במדיניות בריטניה כלפי היישוב היהודי בא לידי ביטוי בספר זה:

— תוכנו הוא נסיגה מובהקת מהתחייבויותיה של בריטניה בטופס המנדט.

• הצבת יעד חדש — הקמת מדינה פלסטינית בארץ-ישראל.

• בתקופת המעבר תוגבל עליית יהודים ורכישת קרקעות.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 12-13, 18, 33; טביביאן, עמ' 171, 173; לילך 2, עמ' 44; מט"ח 2, עמ' 57; רכס 2, עמ' 50-51; שזר 2, עמ' 25.

פרק שלישי

תקופה שלישית: המשטר הטוטליטרי, הנאציזם, מלחמת העולם השנייה והשואה.
הנבחן צריך לענות על אחת מן השאלות 7-10.

7. המשטר הנאצי בגרמניה בשנים 1933-1935**א. פעולות שעשה היטלר כדי לחזק את המשטר הנאצי בשנים 1933-1934, וכיצד הן עזרו לחיזוקו:**

— הוצאת "צווי חירום להגנת העם והמדינה" — ביטול חירויות הפרט.
הצתת הרייכסטאג

- יצירת אווירה של מצב חירום. אווירה זו שימשה אמתלה להוצאת צוים ותקנות שאפשרו למשטר להפעיל טרור נגד אזרחים ולבטל את חירויות היסוד של האזרח.
- שימשה אמתלה לרדיפת הקומוניסטים (שהואשמו במעשה) ולהוצאת המפלגה הקומוניסטית אל מחוץ לחוק.
- סייעה לתמיכת הכוחות השמרניים בממשלה הנאצית.

חוק ההסמכה

- לפי החוק, הופקעה סמכות החקיקה מידי הרייכסטאג. מכאן ואילך התאפשר לממשל של היטלר לחוקק חוקים בלי אישור הרייכסטאג.
- הפיקוח על תקציב המדינה, אישור חוזרים והסכמים עם מדינות ושינויים בחוקה הועברו מסמכות בית הנבחרים לסמכות ממשלת הרייך לתקופה של ארבע שנים.
- החוק אפשר להיטלר לחוקק חוקים בניגוד לחוקה.

תהליך ההאחדה

- הבטחת השלטון הריכוזי של הנאצים על כל גרמניה.
- המפלגה הנאצית נהפכה למפלגה החוקית היחידה בגרמניה.
- בעקבות החלת חוק הפקידות, הוכרחו היהודים לפנות משרות והן אוישו בגרמנים ובתומכי המפלגה. בדרך זו התגברה האהדה לשלטון והתלות בו.
- הקמת מחנה דכאו אפשרה להרחיק מן החברה מתנגדים לנאצים ולהרתיע אחרים.

"ליל הסכינים הארוכות"

- חיסול גורמים שאיימו על יציבות השלטון של היטלר, מכיוון שדגלו במדיניות חברתית וכלכלית שונה משלו.
  - הפעולה אפשרה להיטלר להשליט מדיניות אחידה במשטר הנאצי.
  - הפעולה סייעה לחזק את תמיכת הצבא והתעשיינים בהיטלר.
- צעדים כלכליים** — התאמת המשק הגרמני למגמת הריכוזיות של הנאצים; שיקום כלכלת גרמניה.
- צעדים בתחום החינוך והתרבות** — "חינוך מחדש" על פי עקרונות האידאולוגיה הנאצית, פיקוח ושליטה על מערכות החינוך, פיטורי מורים (חוק הפקידות).
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 92-95; לילך 1 (ב), עמ' 122-125; מט"ח 1 (ב), עמ' 116-118, 123-130;
רכס 1 (ב), עמ' 120-130; שזר 1 (ב), עמ' 106-110.

ב. חוקי נירנברג:**חוק אזרחות הרייך**

קבע שרק מי שהוא בעל דם גרמני או בעל דם קרוב לו [המוכיח בהתנהגותו שהוא ראוי לשרת בנאמנות את העם הגרמני ואת הרייך הגרמני], זכאי לאזרחות גרמנית.

חוק להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני

- איסור על נישואים בין גרמנים ובין יהודים, וביטול נישואים מעורבים.
- איסור על קיום יחסי מין בין גרמנים ובין יהודים.
- איסור על היהודים להעסיק נשים מתחת לגיל 45 בעלות דם גרמני.
- איסור על יהודים להניף את דגל הרייך.

כיצד עקרונות באידאולוגיה הנאצית באים לידי ביטוי בחוקים אלה:

- עקרון תורת הגזע — חוקי נירנברג העניקו לתורת הגזע תוקף של חוק. הם הבטיחו שאזרחות גרמנית תוענק רק למי שעומד בקריטריונים של הגזע.
  - עקרון האנטישמיות — מתן לגיטימציה חוקית למדיניות של אפלייה, בידוד, נישול והשפלה של יהודי גרמניה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 96-97; לילך 1 (ב), עמ' 144-145; מט"ח 1 (ב), עמ' 160-161; רכס 1 (ב), עמ' 135-149; שזר 1 (ב), עמ' 117-119.

8. הגטאות

א. מטרות של הנאצים בהקמת הגטאות:

- (מטרה מוצהרת) לנטרל את השפעתם המזיקה של היהודים (הפצת מחלות מידבקות, פגיעה בכלכלה על ידי ספסרות וניהול שוק שחור, הפצת שמועות וידיעות שיזיקו לגרמניה) באמצעות הפרדתם מן האוכלוסייה הלא-יהודית.
- ניתוק היהודים ובידודם מן העולם החיצון.
- נישול היהודים מבתיהם, ביזת רכושם וניצולם לעבודות כפייה.
- ניתוק הקשרים בין הקהילות היהודיות.
- ריכוז היהודים כשלב ביניים לפתרון בעיית היהודים.
- פיקוח יעיל על היהודים.
- השמדה עקיפה באמצעות יצירת תנאי חיים קשים ביותר.

דרכי פיקוח על הגטאות:

- חומות וגדרות שהקיפו את הגטו.
- הצבת משטרה: משטרה גרמנית מסביב לגטו, משטרה פולנית בשערים ובכניסות לגטו, משטרה יהודית ברחבי הגטו והפתחים שלו.
- היודנראט.
- הגסטפו (פעילות חשאית).
- גם בגטאות פתוחים היה פיקוח, והיציאה הותרה רק בהצגת תעודות מזהות.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 186-190, 199; טביבאן, עמ' 193-195; לילך 1 (ב), עמ' 188-189, 191, 194; מט"ח 1 (ב), עמ' 193-195; רכס 1 (ב), עמ' 200-201, 211; שזר 1 (ב), עמ' 171, 174, 190-192.

ב. דילמות של חברי היודנראט:

- האם למלא בקפדנות את ההוראות של הנאצים א לחרוג מהן ולעיתים אף לפעול בניגוד להן כדי להיטיב עם תושבי הגטו.
- כיצד לחלק את הנטל בין תושבי הגטו: גיוס לעבודות כפייה, גזרות כלכליות (תשלום קנסות, חרמת רכוש).
- כיצד לנהל את חיי היום-יום בגטו: הקצאת מקומות דיור, קיצוב המזון, הקצאת מקומות עבודה.
- סוגיות הכרוכות בשמירה על הסדר התקין בגטו: הפעלת אמצעי כפייה וענישה, הסגרה, אכיפת עוצר.
- האם לקיים גטו יצרני (הקמת מפעלים והפעלתם), כדי שנחיצותו הכלכלית תתרום לתושבי הגטו / תסייע לדחיית חיסולו עד הניצחון של בעלות הברית, א להימנע מכך כדי לא לסייע לגרמניה במאמץ המלחמתי, ולא לשחוק את כוחם הפיזי של היהודים שעובדים בהם?
- האם לשתף א לא לשתף את הציבור בגטו בחששותיהם או בידיעותיהם בנוגע לשינוי שחל במדיניות הנאצית?
- האם לשתף פעולה עם ארגוני המחתרת ועם פעילותם העלולה לסכן את כל תושבי הגטו א לא לשתף פעולה איתם ואף להסגירם?
- דילמת השילוחים: האם להמשיך ולמלא את הוראות הנאצים (לשתף פעולה), ולקוות שיהיה אפשר לנהל מדיניות שתציל חלק מתושבי הגטו, א לסרב ולא לציית לפקודות הגרמנים, שכן לא ייתכן שיהודים ימסרו יהודים להשמדה?
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 187-188, 247-250; לילך 1 (ב), עמ' 192, 259-268; מט"ח 1 (ב), עמ' 194-200, 233-234; רכס 1 (ב), עמ' 106-111, 278-280, 292; שזר 1 (ב), עמ' 190-198, 252-254, 271.

9. תנועות הנוער, סיוע והצלה

א. פעולות של תנועות הנוער בגטאות לפני ביצוע "הפתרון הסופי":

- פעולות שעסקו בארץ-ישראל, בהתיישבות ובצופיות, הקמת הכשרות לקראת עלייה עתידית לארץ-ישראל.
- ארגון מגוון פעילויות חינוך ותרבות: מסגרות לימוד, סמינרים וספריות.
- העברת מידע בין הגטאות השונים בעזרת הקשרים.
- הוצאת עלונים ועיתונים יומיים.
- סיוע בהשגת אמצעים כדי לספק מזון לחברי התנועה: תחילה מכספים שהגיעו מחוץ-לארץ, ומאוחר יותר מכספים שנגבו מן החברים; מטבחים ציבוריים לחברי התנועה.

כיצד סייעה ההשתתפות בתנועות הנוער לחברים בהן להתמודד עם החיים בגטאות:

- הן העניקו מסגרת חברתית וערכית תומכת שסיפקה מפלט מן המציאות הקשה — "היינו שם אך לא חיינו שם".
- הן העניקו משמעות לחיים — "מקום של שפיות בעולם לא שפוי".
- הן יצרו הנהגה חלופית "לא כפופה" ו"לא מטעם".
- הן עיצבו זהות בתקופה של התגבשות (גיל הנעורים).
- הן חיינו למעורבות ועזרה לזולת ושימרו את המסגרות מן הימים שקדמו לבוא הנאצים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 196-197; לילך 1 (ב), עמ' 202-204; מט"ח 1 (ב), עמ' 202; רכס 1 (ב), עמ' 214-216; שזר 1 (ב), עמ' 185-186.

ב. המניעים של תושבים לא יהודים שפעלו כדי לעזור ליהודים בארצות הכיבוש הנאצי:

- מניעים אישיים-מצפוניים: היכרות מוקדמת עם הניצול או חוב מוסרי שחבו לו.
- מניעים הומניים ומוסריים: אמונה בערך חיי אדם; תחושה של חובה אנושית בסיסית.
- התנגדות למשטר הנאצי: היו עדים לאכזריות של גרמנים כלפי יהודים ולא יכלו להתעלם מן המציאות.
- מניעים דתיים: אמונה דתית המדגישה ערכים של סיוע לנרדף.
- ציפייה לטובות הנאה.
- הצלת יהודים כביטוי למרד לאומי בנאצים (העם הדני).

הקשיים שהיו להם בפעילות זו:

- הצורך לדאוג לצרכים הבסיסיים של המוסתרים (מזון, ביגוד, טיפול בריאותי) על אף המצוקה הכלכלית ותנאי הכיבוש; קושי להנפיק מסמכי זיהוי מזויפים; קושי למצוא מקומות מסתור; סכנות וקשיים הכרוכים בהברחה; הלשנות, איומים וסחטנות של שכנים ושל משתפי פעולה; סיכון קריירה ומעמד; סכנת חיים; סיכון חיי בני משפחותיהם; סיכון הסביבה הקרובה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 299-301; לילך 1 (ב), עמ' 291-298, 305-312; מט"ח 1 (ב), עמ' 262-264, 269-272; רכס 1 (ב), עמ' 311-312; שזר 1 (ב), עמ' 336-342.

10. הגטאות בזמן "הפתרון הסופי"

א. מדוע התקשו היהודים שחיו בגטאות להבין שמטרת הנאצים היא להשמיד את העם היהודי:

- הגרמנים נקטו דרך של הטעיה, מרמה והסוואה בעת ביצוע הגירושים והשילוחים למחנות: הכחישו כוונות גירוש צפויות ושמרו על גורם ההפתעה; הדליפו ידיעות כוזבות; השתמשו במונחי הסוואה ("יישוב מחדש", "טיפול מיוחד"); יצרו קטגוריות של "מוגנים מפני גירוש" לכאורה, והתירו לקחת ציוד אישי.
- היהודים היו כלאים בגטו, מנותקים מקהילות יהודיות אחרות ומן הסביבה הלא-יהודית וניזונו משמועות ומפיסות מידע (לעיתים קיבלו גלויות שנשלחו כביכול מיהודים שנשלחו מזרחה).
- קושי פסיכולוגי להבין שהנאצים מבצעים השמדה מוחלטת של כל היהודים ללא הבחנה.
- היאחזות בהנחות אופטימיות שבגטאות מסוימים קיבלו חיזוק מן המציאות: ידיעות מעודדות שהגיעו מן החזית; ההנחה שאין מדובר בתהליך השמדה שיטתי אלא באפיזודות חולפות, ההנחה של "הצלה באמצעות עבודה".
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 247; לילך 1 (ב), עמ' 264, 267; מט"ח 1 (ב), עמ' 227, 232, 246; רכס 1 (ב), עמ' 277; שזר 1 (ב), עמ' 244-246, 275-277.

ב. מי היו מארגני המרידות בגטאות:

צעירים, חברי תנועות הנוער.

מה היו מטרותיהם:

- נקמה בגרמנים.
  - גאולת כבוד של העם היהודי הנרמס.
  - "מוות בכבוד" — מוות כלוחמים ולא כצאן לטבח.
  - חברי תנועת הנוער הציונית האמינו שהמרד יהיה מופת ודוגמה לחברי התנועה בארץ-ישראל.
  - למען "שלוש שורות בהיסטוריה".
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 259; לילך 1 (ב), עמ' 261; מט"ח 1 (ב), עמ' 246-248;
רכס 1 (ב), עמ' 289-291; שזר 1 (ב), עמ' 276-278.

פרק רביעי

תקופה רביעית: בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

הנבחן צריך לענות על אחת מן השאלות 11-14.

11. החלטת האו"ם**א. מדוע על אף היריבות בין ברית המועצות ובין ארצות הברית, תמכו שתיהן בהחלטת האו"ם שהתקבלה****בכ"ט בנובמבר 1947:**

- כל אחת משתי המעצמות רצתה דריסת רגל באזור: ארצות הברית סברה שתמיכה שלה במדינה יהודית תמנע מברית המועצות לתקוע יתד באזור, ואילו ברית המועצות קיוותה שהמדינה שתקום תהיה סוציאליסטית.
- לכל אחת מן המעצמות היו, לפחות במוצהר, שיקולים הומניים לתמוך בהקמת המדינה היהודית (בשל הסבל של העם היהודי במלחמת העולם השנייה).
- התמיכה של ברית המועצות בהחלטת האו"ם גררה את ארצות הברית לתמוך בהחלטה משיקולים אלקטורליים ובגלל התחרות בין המעצמות.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 80-82; לילך 2, עמ' 76-78, 80-81; מט"ח 2, עמ' 91; רכס 2, עמ' 91-92, 101; שזר 2, עמ' 61, 63, 67.

ב. עיקרי החלטת האו"ם שהתקבלה בכ"ט בנובמבר 1947:

- סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.
- חלוקת הארץ לשתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית.
- ירושלים תהיה אזור בין-לאומי.
- קיום איחוד כלכלי בין שתי המדינות ושיתוף פעולה ביניהן בענייני תחבורה ומקורות המים.

מה הייתה התגובה של היהודים:

- קבלת ההחלטה.
- שמחה גדולה וחגיגות ברחובות.
- הנהגת היישוב ראתה בהחלטת החלוקה הכרה בין-לאומית בזכות להקים מדינה יהודית בארץ-ישראל.
- אכזבה מן ההחלטה שלא לכלול את ירושלים במדינה היהודית.

מה הייתה התגובה של הערבים:

- דחייה מוחלטת של ההחלטה.
- הכרזה כי ייאבקו בכוח לסיכול ההחלטה.
- למוחרת הכרזת האו"ם החלה מלחמת העצמאות.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 76, 82-83; לילך 2, עמ' 80, 82; מט"ח 2, עמ' 88-91; רכס 2, עמ' 94-100; שזר 2, עמ' 65, 69-72, 77.

12. עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים**א. הקשיים שהיו למדינת ישראל בקליטת העלייה הגדולה מייד לאחר הקמת המדינה:**

- היישוב בארץ מנה כ- 600,000 איש בלבד והתקשה לקלוט למעלה ממיליון עולים.
- מדינת ישראל נאלצה להקדיש משאבים רבים וכוח אדם כדי לשקם את עצמה אחרי מלחמת העצמאות, לבנות את עוצמתה הצבאית, להתמודד עם בעיות הביטחון שנוצרו ולהגן על גבולותיה. אילוצים אלה הכבידו על יכולת הקליטה שלה.
- הקושי לתמרן בין הרצון לסייע ליהודים רבים ככל האפשר לעלות למדינת ישראל ובין המחסור באמצעים כספיים והיעדר תשתית מתאימה לקליטת העולים בתחומי הרווחה, החינוך, הבריאות והדיוור.
- החשש שאם תימשך העלייה ההמונית יקרוסו כל מערכות הקליטה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 274, 279; לילך 2, עמ' 221-222; מט"ח 2, עמ' 218-219, 228; רכס 2, עמ' 279-283; שזר 2, עמ' 219-221, 227, 243.

ב. התרומה של העולים בעלייה זו למדינת ישראל:

- **בתחום ההתיישבות:** שינוי פריסת ההתיישבות בארץ (לא רק באזור החוף אלא גם באזור הדרום והנגב; עיירות פיתוח; חיזוק ההתיישבות החקלאית, יישובי שרשרת הביטחון).
- **בתחום הדמוגרפי:** שינוי המצב הדמוגרפי במדינה (קרוב למיליון עולים הגיעו בעשור הראשון).
- מימוש חזונה של התנועה הציונית: בעקבות העלייה ההמונית נעשתה מדינת ישראל לציר מרכזי בחיי העם היהודי והבליטה את מעמדה — מדינת העם היהודי.
- **בתחום התרבות:** יצרה פלורליזם תרבותי ותרמה ליצירת תרבות ישראלית עשירה ומגוונת יותר במנהגים ובדעות. בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 283, 285, 312; לילך 2, עמ' 218, 226-227, 252; מט"ח 2, עמ' 217, 224, 255-256; רכס 2, עמ' 279, 285, 304; שזר 2, עמ' 214, 233-248, 256.

13. זיכרון השואה**א. היחס של החברה בישראל כלפי ניצולי השואה בשנות החמישים:**

- הדגשת ההיבט של הגבורה בסיפורי השואה.
- "השתקה" של סיפורי הניצולים (שלא היו גיבורי המחתרות).
- חוסר רצון וחוסר יכולת להקשיב, הדחיקת העבר הטראומטי "הגלותי".
- תפיסת הניצולים כאנשים שהלכו "כצאן לטבח" — שלא ידעו להגן על עצמם (אנטיגזה ל"יהודי החדש").
- עיסוק ב"עמיד" באמצעות בניית המדינה ויצירת האתוס הציוני.

גורמים ליחס זה:

- קושי להפנים את גודל האסון והאשמה עצמית בגלל העזרה המעטה שניתנה בזמן המלחמה לניצולים.
- השפעת התפיסה של שלילת הגלות והיהודי הגלותי לעומת ה"אני הציוני".
- מידע מקוטע, היעדר מחקר מדעי, מיעוט עדויות פרטיות.
- השואה הייתה אחד ממקורות הלגיטימציה של המדינה (כלפי פנים וכלפי חוץ), עדות חותכת לנכונות התפיסה הציונית: שלילת הגלות והפתרון הריבוני.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 320-321; טביביאן, עמ' 328-329; לילך 2, עמ' 254-256; מט"ח 2, עמ' 260; רכס 2, עמ' 310-312; שזר 2, עמ' 261-262.

ב. דרכים שבהן פעלה מדינת ישראל להנצחת השואה:

- החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם (1950).
- חוק זיכרון השואה והגבורה — יד ושם (1953).
- יום הזיכרון לשואה ולמרד הגטאות — כ"ז בניסן (1959).
- מוסדות הנצחה: "יד ושם" (מוזאון, ארכיון, פרויקט "לכל איש יש שם" ועוד), בית לוחמי הגטאות, "מורשת", "משואה".
- טקסי זיכרון בבתי ספר.
- מלגות למימון מחקרים בנושא השואה באוניברסיטאות.
- הכללת נושא הלימוד "שואה" כפרק חובה בתוכנית הלימודים בהיסטוריה בבתי הספר.
- משלחות לפולין (משלחות ממלכתיות, בני נוער).

החשיבות של הנצחת השואה:

- השואה היא ייחודית, רצח עם נורא ומזעזע בהיסטוריה האנושית. חשוב להנציח כדי שלא תישכח או תאבד מעוצמתה בדורות הבאים.
- כדי להפוך את השואה מזיכרון פרטי של הקורבנות לזיכרון לאומי קולקטיבי — חלק מרכזי של העם היהודי.
- הנחלת לקחי השואה לדורות הבאים: היבט הומניסטי כלל אנושי.
- התמודדות עם הכחשת השואה ועם תגובות נוספות כגון שכחה, סילוף, הדחקה, הצטדקות.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 318-333; לילך 2, עמ' 254-271; מט"ח 2, עמ' 260-272; רכס 2, עמ' 307-319; שזר 2, עמ' 261-272.

14. מלחמת ששת הימים / מלחמת יום הכיפורים**א. גורמים לפרוץ מלחמת ששת הימים:**

- התגברות המתח בין ישראל ובין העולם הערבי בשל הניסיונות להטיית מקורות הירדן והמאבק על המים.
  - עליית המתח בגבול הסורי בעקבות המאבק על המים ושאלת האזורים המפורזים.
  - ברית בין מצרים ובין ירדן שחשפה את ישראל לאיום קיומי בגבול המזרחי.
  - מעורבות המעצמות: ברית המועצות עודדה את סוריה ומצרים להגביר את התוקפנות נגד ישראל.
  - סוריה ומצרים חשבו שישאל חלשה וזו שעת כושר לחידוש המלחמה נגדה בגלל חילופי השלטון בישראל, הדימוי של לוי אשכול והמיתון הכלכלי הקשה במשק הישראלי.
  - פעולות של נאצר הגבירו את המתחות: ריכוז כוחות מצרים בסיני, סגירת מצרי טיראן ופינוי כוח האו"ם מסיני, ניהול מלחמת תעמולה ואיומים להשמדת ישראל.
  - גיוס כוח המילואים בישראל ושבעות של "המתנה", לחץ של הצבא ושל דעת הקהל על הממשלות בישראל ובמצרים לצאת למלחמה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 220-221; לילך 2, עמ' 186-187; מט"ח 2, עמ' 183-184; רכס 2, עמ' 215-226; שזר 2, עמ' 171-175.

גורמים לפרוץ מלחמת יום הכיפורים:

- השאיפה של מצרים וסוריה לשקם את כבודן בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים.
  - החתירה של מצרים וסוריה להשיב לעצמן את השטחים שאיבדו במלחמות קודמות.
  - יש הטוענים שמצרים ראתה במלחמה אמצעי לפתיחת תהליך מדיני שיביא לנסיגת ישראל מסיני.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 243-246; לילך 2, עמ' 199-200; מט"ח 2, עמ' 191; רכס 2, עמ' 241, 244-245, 251-251; שזר 2, עמ' 184-186.

ב. תוצאות מיידיות של מלחמת ששת הימים:

- ניצחון צבאי של מדינת ישראל.
- לצבאות ערב אבדות רבות: הרוגים רבים (כ-20,000), אובדן ציוד צבאי רב.
- השטח של ישראל גדל פי שלושה. צה"ל כבש את רמת הגולן מידי סוריה, את רצועת עזה ומדבר סיני מידי מצרים ואת הגדה המערבית (מזרח ירושלים, רמאללה, שכם, ג'נין, חברון ובית לחם) מידי ירדן.
- כמיליון ערבים נוספו לתחומי שליטתה של מדינת ישראל
- גבולות מדינת ישראל ביבשה התקצרו.
- איחוד ירושלים וגישה למקומות הקדושים.

כיצד השפיעו תוצאות אלה על התחושות שהתעוררו בחברה הישראלית בעקבות המלחמה:

- הניצחון המזהיר גרם לאופוריה; ההתרחבות הטריטוריאלית יצרה הרגשת ביטחון ועוצמה; ההישגים במלחמה גרמו לגאווה לאומית שתורגמה במשך זמן להתנשאות, לביטחון עצמי מופרז, להנחה שהצבא הישראלי בלתי מנוצח ולזלזול בערבים וביכולותיהם; ההישגים במלחמה עוררו הערצה כלפי הצבא ומנהיגי הניצחון.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 227-230; לילך 2, עמ' 194; מט"ח 2, עמ' 186; רכס 2, עמ' 228, 232, 239; שזר 2, עמ' 176, 179, 184-185.

תוצאות מיידיות של מלחמת יום הכיפורים:

- ניצחון צבאי של מדינת ישראל, בסיום המלחמה כבש צה"ל חלקים משטחי מצרים וסוריה.
- המחיר הכבד: מספר גדול של נפגעים (הרוגים, פצועים, שבויים).
- אובדן ציוד צבאי רב ופגיעה בכושר של הצבא.

כיצד השפיעו תוצאות אלה על התחושות שהתעוררו בחברה הישראלית בעקבות המלחמה:

- המחיר הכבד של המלחמה גרם לזעזוע עמוק, לכעס על המחדל, להתערערות הגאווה הלאומית ותחושת הביטחון ולהתערערות האמון במנהיגות הפוליטית והצבאית.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 251-255; לילך 2, עמ' 202-205; מט"ח 2, עמ' 193-194; רכס 2, עמ' 252-254; שזר 2, עמ' 185, 190, 192, 195.